

**МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ
В ОБ'ЄКТИВІ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ
БІЛЬШОВИЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1920-х – ПОЧАТОК 1930-х РОКІВ)**

Галина Стародубець

**THE YOUNGER GENERATION OF NATIONAL MINORITIES IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF YOUTH POLICY
OF THE BOLSHEVIK-SOVIET GOVERNMENT
(SECOND HALF OF THE 1920s – EARLY 1930s)**

Galyna Starodubets

The relevance of the problem under study is determined by the need to expand knowledge about the role and place of the younger generation of national minorities (Poles, Germans and Jews) in the processes of Sovietization of the Ukrainian village against the backdrop of socio-economic and political transformations of the second quarter of the 20th century.

The aim of the study is to focus on the policy of the Bolshevik-Soviet authorities towards the Polish, German, and Jewish national minorities of Volyn'-Zhytomyr against the backdrop of the Sovietization of the Volhynian countryside in the mid-1920s and early 1930s; based on extensive source material, to reveal the methods and means of attracting local youth from national minorities to the ranks of the KSMU/LKSMU, and to characterize the anti-religious component of the Bolsheviks' youth policy.

The research methodology is based on the use of general scientific (analysis, synthesis, objectivity) and special historical methods (periodization, comparison, work with archival sources). The scientific research is based on the principle of historicism.

Results. The article reveals the methods and means of implementing the youth policy of the Bolshevik authorities in relation to representatives of national minorities in Volyn'-Zhytomyr. The role of the Communist Party and the Komsomol in the process of re-educating young people is shown. Particular attention is paid to the anti-religious aspect of state policy towards the younger generation of Poles, Germans and Jews.

Conclusions. During the period we have identified, rural youth of national minorities in Volyn'-Zhytomyr were the subject of close political interest on the part of the Bolshevik-Soviet authorities. The main principles of youth policy were developed by the CP(b)U, which also controlled the process of their implementation. The key organization responsible for educating the younger generation was the LKSMU. From the mid-1920s, the recruitment of representatives of national minorities into the ranks of the Komsomol was considered one of the most important tasks in the context of the Sovietization of the Volyn' countryside. Anti-religious propaganda was an important component of youth policy. During the period under study, anti-church and anti-religious propaganda among representatives of national minorities did not have significant success.

Keywords: Sovietization, youth, national minorities, Bolshevik Party, village.

Молодь завжди відіграє важливу роль у житті суспільства, особливо в період його трансформацій. Тому не дивно, що більшовики, реалізуючи політику радянзації українського села, фокус прискіпливої уваги зосередили на молодіжному сегменті сільського соціуму. Політика коренізації детермінувала зміщення його опції на представників національних меншин, зокрема, поляків, німців, євреїв та ін. Намагаючись заручитися їхньою підтримкою під час реалізації масштабних кампаній як от: антицерковна, коренізація, ліквідація неписьменності, колекти-

візація тощо, спрямованих на встановлення тоталітарного режиму, більшовицько-радянська влада шукала шляхи форми і способи залучення молоді до лав своїх союзників.

Актуальність досліджуваної теми посилюється фактичною відсутністю наукових праць, в яких висвітлюється означена нами проблема у регіональному розрізі. Тому авторка ставить собі за мету зосередити увагу на політиці більшовицько-радянської влади щодо молоді польської, німецької та єврейської національних меншин Волині-Житомирщини на тлі процесів радянської волинського села в середині 1920-х – на початку 1930-х років. Опираючись на розлогий джерельний матеріал, вважаємо за потрібне розкрити методи та способи залучення місцевої молоді нацменшин до лав КСМУ/ЛКСМУ, охарактеризувати особливості антирелігійної складової молодіжної політики більшовиків.

Різні аспекти молодіжної політики більшовицько-радянської влади у міжвоєнний період висвітлюються у роботах низки вітчизняних дослідників. Одна з перших наукових праць, автор якої розкриває роль молоді у реалізації сталінської політики «великого перелому», побачила світ у 1999 (Прилуцький 1999). Роль комсомолу як системоутворюючої організації радянського молодіжного руху аналізується в роботах В. Молоткіної (Молоткіна 2014), М. Фролова (Фролов 2010). Молодіжна політика в українському селі розглядається в статті А. Морозова, В. Мотуз (Морозова, Мотуз 2009). О. Абразумова (Абразумова 2014) аналізує суспільно-політичні погляди молодого покоління селян, висвітлює роль і місце комсомолу у їх формуванні. Широко представлена в історіографії антицерковна політика більшовицької влади. Окремі її аспекти переплітаються з темою участі в її реалізації молоді нацменшин. У контексті сказаного, виокремимо праці Л. Бабенко (Бабенко 2017), Л. Дудки (Дудка 2010), Р. Мотричук (Мотричук 2014). Молодіжна політика в середовищі національних меншин Волині досі не стала предметом окремого наукового вивчення. Опосередковано її торкаються у своїх працях В. Чирко (Чирко 2016), Т. Рафальська (Рафальська 2007), К. Горбуров (Горбуров 2015), О. Калакура (Калакура 2007), Є. Сінкевич (Сінкевич 2022). З огляду на певну історіографічну прогалину досліджуваної проблеми, вважаємо, що актуальність пропонованої теми наукової розвідки не викликає сумнівів.

Комсомольські осередки національних меншин Волині

Виходячи з мети молодіжної політики радянської влади, яка зводилася до (пере)виховання підростаючого покоління в дусі вірності ідеям марксизму-ленінізму, її лідери своє головне завдання вбачали у створенні єдиної молодіжної організації, яка була б приводним пасом між комуністичною партією та молодим поколінням радянських громадян, ретранслятором комуністичних ідеологем, зручним інструментом здійснення контролю над ним. Починаючи з 1920-х років такою організацією стала комуністична спілка молоді (КСМ/ЛКСМ), яка поступово «перетворилася з громадської організації молоді в одержавлену масову структуру для виховання молоді та контролю за нею» (Фролов 2010, с. 126). У досліджуваній нами період відбувався процес становлення комуністичної спілки молоді України (КСМУ/ЛКСМУ), формувалися основні засади її діяльності, здійснювався пошук форм і методів роботи з молодіжною аудиторією. Паралельно з цим, «з кожним роком у процесі становлення тоталітарного радянського режиму росло все більше перетворення комсомолу з незалежної молодіжної організації у філію комуністичної партії, яка намагалася через комсомол монополізувати керівництво молодіжним рухом» (Молоткіна 2014, с. 184–185).

Безпосереднє керівництво молодіжною політикою в регіоні здійснювалося Волинським окружкомом КСМУ та районними і міськими комітетами на місцях. У рамках реалізації політики коренізації з 1926 р. в окружкомі діяли національні відділи (бюро): польське, єврейське, німецьке, які, власне, опікувалися роботою з молоддю нацменшин. У другій половині 1920-х років головне завдання комсомольських лідерів регіону зводилося до залучення до лав КСМУ якомога більшої кількості членів. Тому питання розширення мережі комсомольських осередків стояло одним з перших у порядку денному роботи Волинського окружного КСМУ. Основними соціальними групами, які перебували у полі зору волинських комуністів були, насамперед, біднота (батраки), середняки та представники національних меншин. Власне, класовий підхід до реалізації молодіжної політики в 1920-х – 1930-х роках прослідковується дуже чітко, що відповідало тодішній загальнополітичній лінії правлячої партії. «Необхідно втягувати батраків, бідняків і середняків у колгоспне будівництво, роз'яснюючи завдання колективізації, розвінчувати класову сутність антиколгоспної агітації куркульства та клерикалів, створювати місцевий актив і втягувати його в громадські організації села: КНС, кооперація, групи бідноти і т. д., – йшлося в одній із резолюцій ЦК ЛКСМУ про агітаційно-пропагандистську роботу серед польської моло-

ді» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 73). Поступово комсомол перетворився в інструмент реалізації державної політики і часто-густо підміняв собою державні органи. За дорученням більшовицької партії він брав участь у «реалізації усіх важливих суспільно-політичних і соціально-економічних акцій комуністичної держави» (Фролов 2010, с.126).

До середини 1920-х років комсомольські організації у селах Волинської округи практично не діяли. Місцеві активісти намагалися залучати позапартійну молодь нацменшин до громадської діяльності через участь у виборах, роботі комнезамів, комітетів бідноти тощо. Своєрідними координаторами тогочасної молодіжної політики на селі виступали хати-читальні (ЦДАВОВ України, ф. 413, оп. 1, спр. 509, арк. 70). У 1925 році «ініціативні групи ЛКСМУ» функціонували лише в окремих польських селах (ЦДАВОВ України, ф. 413, оп. 1, спр. 65, арк. 143). У 1926 році принципових змін не відбулося: «комсомольські осередки в польських селах залишалися малочисельними – від 7 до 15 осіб. Авторитет незначний» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594, арк. 24), – йдеться в одній із доповідей Волинського ОК ЛКСМУ. Офіційно було зафіксовано факт зростання кількості членів комсомолу, в тому числі – й представників нацменшин, тільки в 1927 році. Зокрема, у відповідності з офіційною статистикою, упродовж року кількість комсомольців єврейської національності збільшилась на 302 особи (32,75%), німецької – 19 (2,02%) і польської на 41 (4,04%) (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 713, арк. 5). За підсумками наступного, 1928 року намітилася тенденція до скорочення кількості комсомольців у регіоні. Якщо в 1927 році до лав ЛКСМУ було прийнято 2075 осіб, то в наступному – 1809. Основним джерелом поповнення стали наймити, кількість яких упродовж року збільшилась майже удвічі. Жодних позитивних зрушень не спостерігалось в середовищі нацменшин (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 743, арк. 38), особливо серед німців та поляків.

Головна причина слабкої залученості польської та німецької молоді до лав ЛКСМУ вбачалася керівництвом як у їхній «загальній політичній відсталості» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 743, арк. 6), так і недостатній політвиховній роботі серед цієї категорії населення. Оскільки переважна більшість польської людності мешкала в селі, то основним епіцентром роботи з молоддю виступали сільради. Згідно з офіційним даними в 1926 р. на 47 польських сільрад нараховувалося тільки 9 комсомольських осередків. Загалом вони охоплювали лише 45 із 241 польських населених пунктів (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594, арк. 24). Незважаючи на оптимістичну тенденцію кількісного зростання лав польських комсомольських осередків у 1927 р., в одній з доповідних записок Волинському окружному за 1928 р. вказувалося на вкрай жалюгідний стан комсомольської роботи серед сільської польської молоді, яка в жодну суспільну роботу не втягнута. Натомість спостерігається величезний вплив ксьондзів (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 6зв.).

Не менш політично пасивною виявляла себе й молодь німецької національної меншини. Так, станом на кінець 1928 року із загальної кількості нацменшин – членів комсомолу Волинської округи (2894 особи), німців було лише 101, або 3,4%, тоді як євреїв – 2312 (79,8%), поляків – 417 (14,4%) (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 590, арк. 201). Аналіз діяльності комсомольських осередків в місцях компактного проживання волинських німців (Ново-Волинський, Пулинський райони) дав підстави окружному ЛКСМУ вважати їх вкрай слабкими.

Така ситуація викликала неабияке занепокоєння з боку більшовицьких кураторів. Тому раз у раз партійні та комсомольські районні комітети отримували вказівки щодо активізації роботи із залучення молоді, в тому числі – й сільської, до лав ЛКСМУ. Йшлося про використання традиційно універсальних методів ведення агітації з класових позицій: серед сільської позапартійної молоді бідняцько-середняцького середовища з акцентом на широке залучення до громадсько-політичної діяльності бідняків (батраків); участь у виборах до місцевих органів влади, зокрема, сільрад; організація та проведення культурно-просвітницьких заходів у хатах читальнях, сільбудах та школах; створення в селах гуртків «Безбожник» та ін.

Однією з причин повільного росту комсомольських лав влада вбачала у слабкому використанні національних мов як в освітній сфері, так і в культурно- та політико-просвітницькій роботі. Для прикладу, в 1927 році тільки три німецьких комсомольських осередки на всю округу використовували німецьку мову для повсякденного спілкування і як ділову, що, на думку влади, гальмувало процес поширення політичної активності німецької молоді. Більшість комсомольських осередків польського Мархлевського району так само не проводили жодної роботи польською мовою, не скликали зборів польської молоді (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 743, арк. 52). Тому в інструктивних матеріалах ЦК ЛКСМУ для низових комітетів комсомольських організацій наголошувалося на важливості використання мови нацменшин (польської, єврейської чи, відповідно, німецької) як однієї з умов успішного виховання/перевиховання молоді в дусі марксистсько-ленінської ідеології.

Значна увага приділялася підвищенню як загального рівня освіченості молодого покоління представників національних меншин, так і політичної. Центрами підготовки політично грамотних «бійців ідеологічного фронту» виступали політшколи, котрі діяли в кожному районі та політгуртки. Так, у 1927 році тільки єврейських політшкіл у Волинській окрузі було 15 (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 713, арк. 7). У селах практикували використання так званих «шкіл пересування для нацменшин». Однак, за їх фактичної відсутності через брак підготовлених активістів, «масова політвиховна робота концентрувалася в юнацьких секціях при клубах нацменшин та сільбудах (ДАЖО, ф.п-94, оп.1, спр.713, арк.5), де проводилися «наймицькі вечори, вистави та заходи з втягування молоді до комітетів незаможних селян» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 5). Вищою сходинкою політичної освіти комсомольського активу були курси підготовки осередкового партактиву, курси підготовки та перепідготовки партактиву, які діяли при ЦК КП(б)У. Не менше як 25% від загального складу курсантів складали представники від комсомолу. В 1930 р. такі курси діяли в Слов'янську, Херсоні та Вінниці. Кандидатів на навчання підбирали з числа найбільш ініціативних, грамотних випускників районних політшкіл, таких, кого «впродовж кількох років можна було використати на пропагандистській роботі» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 753, арк. 169).

Потужним пропагандистським рупором більшовицької ідеології була преса. Влада докладала чимало зусиль у напрямку як збільшення накладів газет, орієнтованих на молодь нацменшин, так і розширення кола їх передплатників. Комсомольські осередки регулярно отримували чіткі вказівки з приводу обов'язкового поширення серед своїх членів тих чи інших пресових видань. Час від часу проводилися місячники розповсюдження серед молоді преси та літератури мовами нацменшин. Комсомольців зобов'язували проводити агітаційну роботу у цьому напрямку як серед своїх колег, так і позапартійної молоді. У Волинському регіоні поширювалася газети «Юнге гвардіє» та піонерська газета «Зай Грейт» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 713, арк. 11), орієнтовані на єврейську молодь. З метою розповсюдження німецькомовної газети «Ді Заат» рекомендувалося використовувати збори німців членів комсомольської спілки, збори німсьелянства та позапартійної молоді (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 8). Польським комсомольським осередкам Волинської округи ставилося завдання активно долучатися до кампаній з розповсюдження польськомовної літератури, зокрема, серед сільської молоді шляхом організації виставок у сільбудах та хатах читальнях, пересувних бібліотек між польськими селами. Паралельно з цим вони мали сприяти розширенню мережі передплатників газет «Серп», «Глос младзежи» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 19). Остання, зокрема, була орієнтована на польську молодіжну аудиторію і розглядалася владою як «один з організаторів ідеологічного виховання молоді» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 74).

Окрім пропагандистсько-агітаційної, преса виконувала функцію організаторську, зокрема через впровадження кореспондентського руху, тобто мережі кореспондентів непрофесіоналів (так звані сількори, робкори, юнкори). Редакціям молодіжних газет пропонувалося «поручити юнкорам пропагувати юнкорівський рух серед читачів, особливо в селах, а також скликати наради юнкорів з питань комсомольського життя» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594, арк. 22). Якоюсь мірою цей кореспондентський загаль був «вухами та очима» радянської влади, оскільки «їх діяльність не обмежувалася лише надсиланням листів до газет, їхнім завданням була також активна політична та організаційна діяльність у місцях проживання, а також контрольоване виконання вказівок влади» (Дзенгель 2016). Тексти, які пересилалися такими кореспондентами в редакції газет, часто-густо мали ознаки доносу. Їх оприлюднення в шпальтах газет, як правило, мало наслідком реакцію відповідних органів влади, яка далеко не завжди була лояльною. У такий спосіб дописувачі у молодіжні друковані ЗМІ ставали інструментами насадження більшовицько-радянською владою тоталітарної системи.

Зважаючи на низький рівень грамотності сільського населення, доволі поширеною формою більшовицької пропаганди виступало плакатне мистецтво. Використовуючи яскравий малюнок/карикатуру та короткий супроводжуючий його текст, зазвичай, у формі гасла, автор плакату намагався в найоптимальніший спосіб донести основну ідею, суть якої, незважаючи на різні варіації у відповідності з поточною політичною ситуацією, зводилася до ідеологічного обґрунтування правильності рішень більшовицької партії та радянської влади. Візуалізація завдань «будівничих соціалістичного світу» часто доповнювалася текстами мовами національних меншин. Наприкінці 1920-х років вийшла у світ серія плакатів українською, польською, німецькою та єврейською мовами, покликані загострити увагу радянської людини на найважливіших проблемах того часу: «Пам'ятай про війну-будь на сторожі!», «Промисловість в п'ятирічному плані», «Сільське господарство в п'ятирічному плані» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 753, арк. 88).

Оскільки основними реалізаторами втілення завдань більшовицької партії виступала молодь, то перед комсомольцями ставилося завдання поширювати ці плакати серед громад національних меншин. Такими чином, друковані засоби масової інформації в досліджуваній нами період були одним із засобів політико-ідеологічного тиску на молоде покоління радянських громадян, виховання його в дусі вірності ленінським ідеалам побудови «світлого соціалістичного майбутнього».

Антирелігійний вектор молодіжної політики

Одним із ключових напрямків роботи більшовицької влади з молоддю було атеїстичне виховання. Головним інструментом його реалізації виступав комсомол та піонерська організація. Вектор та зміст антирелігійної пропаганди слабких організаційно та інтелектуально малочисельних комсомольських осередків на місцях визначався «вищестоящими» партійними органами. «В радянській Україні для її проведення були створені Агітаційно-пропагандистський відділ ЦК КП(б)У (агітпроп) та головний політико-освітній комітет при Наркоматі освіти (головполітосвіта). Координувала антирелігійну діяльність Всеукраїнська антирелігійна комісія (ВАК) – неофіційний таємний орган при ЦК КП(б)У, що проіснував до 1929 р. На місцях створювали агітаційно-пропагандистські відділи при губкомах КП(б)У» (Бабенко 2017). Комсомольська молодь мала стати вістря антицерковної політики, яка на практиці зводилася до руйнування храмів, знищення ікон, церковного начиння, знущання над служителями релігійних громад, впровадження замість релігійних обрядів і свят «нових комсомольських», тощо.

Однак, в аграрному волинському регіоні такого роду більшовицькі ініціативи натикалися на прямий чи опосередкований спротив як з боку глибоко релігійного населення загалом, так і молодого покоління, зокрема. Рівень релігійної свідомості молоді часто-густо визначався силою впливу на неї традицій сільської громади та сприйнята себе як частини окремого етносу. Так, у доповіді про роботу серед польської молоді Волинської округи в 1926 році секретар Волинського окружного ЛКСМУ Кримський звертає увагу на факти «виключення з комсомолу через релігійні обряди. Крім того, молодь, яка вступила до лав комсомолу є недостатньо авторитетною серед польського населення» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594. арк. 24). Натомість вплив католицьких ксьондзів на місцеві громади влада вважала досить потужним, «надзвичайно міцним, на противагу кволому з боку ЛКСМУ» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710. арк. 7). До того ж, їх діяльність трактувалася як антикомуністична, а, отже, вкрай ворожа для радянської держави і спрямована на «відвернення молоді від комсомолу. З цією метою проводяться проповіді в костелах і здійснюється пильне керівництво гуртками «Ружанець». Гуртки не реєструються в сільрадах. У випадку категоричної вимоги зареєструватися в сільраді вони відмовляються. Формально розпускають гурток, а фактично працюють нелегально, якщо не в цьому селі, то в костелі» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594. арк. 26). Через півроку комсомольський чиновник від Волинського окружного ЛКСМУ змушений був нову констатувати, що в жодному із сіл Мархлевського району «антирелігійної роботи не ведеться. В усіх селах є гуртки Ружанець, в працю яких втягнуті дорослі жінки і почасті дівчата (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594. арк. 14–14зв.). З метою посилення антирелігійної роботи польських комсомольців і молодих безбожників рекомендувалося проводити соціалістичні змагання серед комсомольських осередків, окремих комсомольців за участі осередків безбожників, створення ударних антирелігійних бригад тощо (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 69).

Традиційно для пошкваллення антицерковної пропаганди серед молоді пропонувалося використовувати релігійні свята, зокрема різдвяні. З цією метою місцевим активістам рекомендувалося залучати «існуючий польський актив, як комсомольський так і культурно-освітній для читання доповідей польською мовою «О непорочном зачатті» та «Як родяться живуть і вмирають боги і богині» у всіх польських населених пунктах під час свят. З метою ширшого притягнення молоді в селах, де є польські школи і сільбуду, домовитися з керівниками драмгуртків про показ після доповідей вистави» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594. арк. 10). Відзначення національними меншинами релігійних свят (Великдень, Ханука, Йомкіпур, Пурим і т. д.) трактувалося владою як спосіб прищеплення буржуазією та духовенством релігійних та національно-шовіністичних настроїв. Пропонувалося, наприклад, єврейській молоді «протиставити цим святам такі революційні свята, як перехід євреїв до хліборобства, перехід єврейських колоній на культурне господарювання і т. д.» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 7).

В умовах критичного зубожіння населення, більшовицька влада намагалася обмежити будь яку ініціативу економічного характеру, спрямовану на підвищення матеріального ста-

новища населення, яка виходила з-поза рамок контролю партійно-чиновницької бюрократії. Зважаючи на традиційний господарський уклад єврейських громад, різного роду дрібно-приємницька діяльність досі мала місце у їхньому середовищі. Вона виступала об'єктом прискіпливої уваги місцевої влади як з позицій економічної, так і ідеологічної доцільності. Місцеве партійно-комсомольське чиновництво потрактовувало єврейські громадські організації як «національно-шовіністичні», які здійснюють релігійний вплив через «хедерів та дрібно-буржуазних елементів. «Волтуївники», що вербують дітей матеріальними заходами, формуючи позитивну думку серед них щодо використання матеріальної допомоги, поступово впливають на дітей, формуючи небажану нам ідеологію» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 2). Тому обмеження та заборона їхньої діяльності розглядалася в контексті боротьби за вплив на свідомість єврейської молоді.

В рамках проведення антирелігійної кампанії у зв'язку з наближенням релігійних свят єврейський міський відділ ЛКСМУ в Житомирі в квітні 1929 року затвердив перелік заходів антирелігійного спрямування. Зокрема, ставилося завдання «кожному осередку проводити низку бесід як серед комсомольців, так і позапартійних про пасху, релігію, культуру та ін. Для проведення антирелігійного маршу залучити студентство, використавши його для улаштування антирелігійних заходів в осередках» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 1). Такого роду місцева ініціатива комсомольських активістів перегукувалася з «генеральною лінією» ЛКСМУ. Так, єврейська секція при ЦК комсомолу України 30 серпня 1930 р. постановила «розгорнути широку антирелігійну кампанію в дні осінніх єврейських свят під гаслом: «Жоден єврей-гудівник не бере участі у святкуванні релігійних свят» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 9). Крім того, рекомендувалося продовжувати впровадження практики організації суботників та недільників у період релігійних свят.

Об'єктом прискіпливої уваги більшовицької влади виступали також представники німецької національної меншини. Німецькі громади, з-поміж іншого, вирізнялися своєю згуртованістю, збереженням консервативного укладу життя, частиною якого виступала глибоко вкорінена релігійність. Зовнішнім виявом її було традиційне відвідування храму, участь в різного роду релігійних обрядах та дійствах (хрестини, вінчання, похорон) та ін. Для прикладу, в одній із доповідних записок відділу національних меншин Волинського ОК ЛКСМУ вказується, що «німецька молодь більш закрита, не бере участі в громадському житті. В с. Стара Буда Черняхівського району є німецький гурток з вивчення біблії, в якому гарно поставлена жива робота: співи, що дуже приваблює молодь. Гуртком керує пастор. Мається вплив з боку батьків і заборона вступати в комсомол» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710, арк. 5). «Особливо шкідливу роботу, – за висновками представників влади, – ведуть баптистські організації, які у своїй діяльності спираються, головним чином, на молодь» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 713, арк. 5зв.). Місцеві комсомольські активісти не користувалися авторитетом серед своїх ровесників і не могли запропонувати альтернативних ідей, які були б сприйняті молоддю. Слабка результативність атеїстичної роботи пояснювалася малочисельністю місцевих осередків комсомолу, відсутністю «добре підготовлених кадрів антирелігійників» (Журба, Жолоб 2019, с.180), відсутністю «популярної літератури як наукової так і белетристики» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 594, арк. 14–14зв.), «недостатністю мережі комсомольських політшкіл та політгуртків» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 60). Для ведення атеїстичної пропаганди серед німецької молоді було підготовлено окрему брошуру німецькою мовою «Антирелігійна пропаганда та статут гуртка безбожників в німецькому селі» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 590, арк. 80), в якій, окрім методичних вказівок щодо організації цього напрямку пропагандистської роботи, подавалася коротка характеристика діяльності церкви в німецьких колоніях.

Як загалом в Україні, так і, зокрема, у Волинському регіоні цю проблему намагалися вирішити централізованим продукуванням валу рекомендацій, циркулярів, розпоряджень тощо, виконання яких покладалося на «нижчестоящі» ланки більшовицько-радянської номенклатурної драбини. «Суть боротьби з релігійними організаціями в німецькому селі, – вказувалося в одній із резолюцій Пленуму ЦК ЛКСМУ – зводиться до боротьби за підростаючі кадри, за організацію широких мас трудящої молоді навколо соціалістичного будівництва. Вся робота комсомольських ланок у цьому напрямку має проводитися на основі рішень <.....> II з'їзду Безбожників» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 754, арк. 61). Спілка безвірників була організаційно оформлена у травні 1928 р. (Журба та ін. 2021, с. 22). Проте, як стверджує Л. Дудка, процес масового створення на місцях безвірницьких осередків було ініційовано під тиском союзних партійних органів двома роками раніше (Дудка 2016, с. 51). У Волинській окрузі робота зі створення осередків Спілки безвірників перебувала у «зародковому» стані аж до весни 1929 р., коли було

створено польську національну безвірницьку секцію, установча конференція якої відбулася в Мархлевську (Дудка 2005). У цей же період у Пулинському німецькому районі було «засновано гурток безвірників (12 осіб). Проведено роботу з організації загону юних піонерів, організовано ініціативну групу з 9 осіб» (ДАЖО, ф. п-94, оп. 1, спр. 710. арк. 5). Однак, незважаючи на усі зусилля влади у напрямку насадження атеїстичної свідомості у молодого покоління нацменшин, на початку 1930-х років рівень релігійності сільської молоді залишався досить високим. Попри шалений тиск з боку більшовицько-радянської влади, процес витіснення з повсякденного життя поляків, німців, євреїв традиційних практик, пов'язаних з виконанням певних релігійних ритуалів у своїх громадах, розтягнувся в часі на кілька десятиліть.

Отже, результати дослідження дають підстави для висновку, що в означений нами період сільська молодь національних меншин Волині-Житомирщини виступала об'єктом пильного політичного інтересу більшовицько-радянської влади. Основні засади молодіжної політики розроблялися КП(б)У, вона ж контролювала процес втілення їх у життя. Ключовою організацією, на яку покладалося завдання виховання молодого покоління радянських громадян в дусі вірності ідеям марксизму-ленінізму, а згодом – «великого Сталіна», виступала ЛКСМУ. Залучення місцевої молоді, представників польської, німецької та єврейської національних меншин до лав комсомолу від середини 1920-х років розглядалося як одне з найважливіших завдань на тлі процесів радянської волинського села. В основу організаційної розбудови комсомольської спілки на було покладено класовий підхід. Відповідно, основними джерелами поповнення її лав виступали бідняцько-середняцькі верстви населення. В результаті дослідження виявлено, що динаміка поширення комсомольських осередків у волинських селах була вкрай повільною. Особливий спротив вступу до лав ЛКСМУ чинили представники польської та німецької національних меншин. У період соціально-економічних та політичних трансформацій українського села (політика коренізації, колективізації тощо) комсомол поступово втрачає ознаки громадської організації, а його члени активно залучаються до участі в політико-ідеологічних кампаніях, контролю за проведенням різного роду заходів більшовицької влади на місцях.

Важливою складовою молодіжної політики в середовищі національних меншин Волині-Житомирщини була антирелігійна пропаганда. Опрацювання значного масиву архівних документів дало підстави для висновку, що в досліджуваний період антицерковна, антирелігійна пропаганда серед представників нацменшин не мала значного успіху. Причиною цього, з одного боку була патріархальна замкнутість національних громад, які запекло боронили свої традиції та вірування. А з іншого – відсутність освічених, ідеологічно грамотних комсомольських та партійних кадрів, які могли б на належному рівні опонувати церковнослужителям. Тим не менше, на початку 1930-х років комсомол все впевненіше утверджувався в молодіжному середовищі, перебираючи на себе функцію єдиного ретранслятора молодіжної політики сталінського режиму.

Список джерел та літератури

- АБРАЗУМОВА, О., 2014, Політична орієнтація української сільської молоді в 1920-х роках. Історія. Вітчизняна історія. Ключові питання у сучасній науці: Матеріали 10-ї Міжнар. наук.-практ. конф. Софія, 7–12.
- БАБЕНКО, Л., 2017, Як українців робили атеїстами: державна політика проти релігії у перші десятиліття радянської влади, Україна Модерна. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/babenko-atheism/>
- ГОРБУРОВ, К., 2015, З історії українсько-польського прикордоння міжвоєнної доби ХХ ст.: Мархлевський польський національний район УСРР 1925–1935 рр. Регіональна історія України. 9, 119–140.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 590.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 594.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 710.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 713.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 743.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 753.
- Державний архів Житомирської області, ф. п-94, оп. 1, спр. 754.
- ДЗЕНГЕЛЬ, Е., 2016, Умови функціонування польськомовної преси в радянській Україні у 20–30-х роках ХХ століття. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://prasapolukr.ijppan.pl/content/historia-polakow?language=uk>

- ДУДКА, Л., 2005, Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.). Дис. ... канд. іст. наук. Київ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uacademic.info/ua/document/0405U004890>
- ДУДКА, Л., 2010, Журнал «Безвірник» у системі антирелігійної пропаганди в Україні в 1920–1930-х роках. Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії. 20, 336–341.
- ДУДКА, Л., 2016, Спілка безвірників У контексті антирелігійної пропаганди в Україні: питання хронології та періодизації. Емінак. 1(2), 48–55.
- ЖУРБА, М., ЖОЛОБ, М., 2019, Піднесене і земне: релігійні громади етнічних меншин в умовах комуністичного режиму в Україні (20–30-і рр. ХХ ст.). Вінниця: ТОВ «Твори».
- ЖУРБА, М., ПОТИЛЬЧАК, О., ЖОЛОБ, М., 2021, Спілка безвірників України (друга половина 1920-х років): становлення та структура. Світ Сію. 3(2), 16–27.
- КАЛАКУРА, О., 2007, Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України.
- МОЛОТКІНА, В., 2014, Комсомол як філія комуністичної партії в українському молодіжному русі в 1920–1930-і рр. Етнічна історія народів Європи. 42, 184–189.
- МОРОЗОВ, А., МОТУЗ, В., 2009, Молодіжна політика більшовиків в українському селі у 1920-х рр. Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. Праць. 3, 380–385.
- МОТРИЧУК, Р., 2014, Атеїстична діяльність більшовиків серед національних меншин України в 1920-ті роки. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 40, 101–104.
- ПРИЛУЦЬКИЙ, В., 1999, Молодь УСРР в період утвердження тоталітарної системи (1928–1933 рр.). Київ.
- РАФАЛЬСЬКА, Т., 2007, Національні меншини Житомирщини в ХХ столітті: від «коренізації» до «великого терору». Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 33, 88–102.
- СІНКЕВИЧ, Є., 2022, Особливості національної політики в УСРР у 1920-х роках на прикладі польської та німецької меншини. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина. 35, 70–82. DOI:<https://doi.org/10.15330/gal.35.70-82>
- ФРОЛОВ, М., 2010, Комсомол у політичній системі Радянської України 1920–1930 рр. Наукові праці історичного факультету Запорізького університету. 29, 122–130
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 413, оп. 1, спр. 65.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 413, оп. 1, спр. 509.
- ЧИРКО, Б., 2016, Репресивна політика радянської влади щодо німецької етнічної групи України в умовах сталінського тоталітарного режиму (1920-ті – 1930-ті роки). Гілея: науковий вісник. 112, 42–47.

References

- ABRAZUMOVA, O., 2014, Politychna oriientatsiia ukrainskoi silskoi molodi v 1920-kh rokakh [The political orientation of Ukrainian rural youth in the 1920s.] Istoriiia. Vitchyzniana istoriia. Kliuchovi pytannia u suchasni nautsi: Materialy 10-i Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Sofiia, 7–12. [In Ukrainian].
- BABENKO, L., 2017, Yak ukraintsiv robyly ateistamy: derzhavna polityka proty religii u pershi desiatylyttia radianskoi vlady [How Ukrainians were made atheists: state policy against religion in the first decades of Soviet rule]. Ukraina Moderna. [Online]. Available from: <http://uamoderna.com/md/babenko-atheism/> [In Ukrainian].
- CHYRKO, B., 2016, Represyvna polityka radianskoi vlady shchodo nimetskoj etnichnoi hrupy Ukrainy v umovakh stalinskoho totalitarnoho rezhymu (1920-ti – 1930-ti roky) [The repressive policy of the Soviet authorities towards the German ethnic group in Ukraine under Stalin's totalitarian regime (1920s – 1930s)]. Hileia: naukovyi visnyk. 112, 42–47. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94, op. 1, spr. 753. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94, op. 1, spr. 754. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94, op. 1, spr. 743. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94, op. 1, spr. 590. [In Ukrainian].

- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94,op. 1, spr. 594. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94,op. 1, spr. 710. [In Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti, f. p-94,op. 1, spr. 713. [In Ukrainian].
- DUDKA, L., 2005, Spilka voiovnnychkh bezvirnykiv v antyrelihiinii propahandi v Ukraini (20-ti – 40-vi roky XX st.) [The Union of Militant Atheists in Anti-Religious Propaganda in Ukraine (1920s – 1940s)]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Kyiv. [Online]. Available from: <https://uacademic.info/ua/document/0405U004890> [In Ukrainian].
- DUDKA, L., 2010, Zhurnal «Bezvirnyk» u systemi antyrelihiinoi propahandy v Ukraini v 1920–1930-kh rokakh [The Bezvirnyk magazine in the system of anti-religious propaganda in Ukraine in the 1920s and 1930s]. Naukovyi shchorichnyk «Istoriia relihii v Ukraini». Instytut relihiieznavstva – filiiia Lvivskoho muzeiu istorii. 20, 336–341. [In Ukrainian].
- DUDKA, L., 2016, Spilka bezvirnykiv U konteksti antyrelihiinoi propahandy v Ukraini: pytannia khronolohii ta periodyzatsii [The Union of Nonbelievers in the Context of Anti-Religious Propaganda in Ukraine: Questions of Chronology and Periodization]. Eminak. 1(2), 48–55. [In Ukrainian].
- DZIENHEL, E., 2016, Umovy funktsionuvannia polskomovnoi presy v radianskii Ukraini u 20–30-kh rokakh XX stolittia. [Conditions for the functioning of the Polish-language press in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s]. [Online]. Available from: <https://prasapolukr.ijppan.pl/content/historia-polakow?language=uk> [In Ukrainian].
- FROLOV, M., 2010, Komsomol u politychnii systemi Radianskoi Ukrainy 1920–1930 rr. [The Komsomol in the political system of Soviet Ukraine, 1920–1930]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho universytetu. 29, 122–130. [In Ukrainian].
- HORBUROV, K., 2015, Z istorii ukrainsko-polskoho prykordonnia mizhvoiennoi doby XX st.: Markhlevskiy polskiy natsionalnyi raion USSR 1925–1935 rr. [From the history of the Ukrainian-Polish borderlands in the interwar period of the 20th century: the Polish National District of the Ukrainian SSR, 1925–1935.]. Rehionalna istoriia Ukrainy. 9, 119–140. [In Ukrainian].
- KALAKURA, O., 2007, Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti [Poles in ethnopolitical processes in Ukraine in the 20th century]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [In Ukrainian].
- MOLOTKINA, V., 2014, Komsomol yak filiiia komunistychnoi partii v ukrainskomu molodizhnomu rusi v 1920–1930-i rr. [The Komsomol as a branch of the Communist Party in the Ukrainian youth movement in the 1920s and 1930s]. Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 42, 184–189. [In Ukrainian].
- MOROZOV, A., MOTUZ, V., 2009, Molodizhna polityka bilshovykiv v ukrainskomu seli u 1920-kh rr. [The Bolsheviks' youth policy in Ukrainian villages in the 1920s]. Hurzhivski istorychni chytannia: Zb. nauk. Prats. 3, 380–385. [In Ukrainian].
- MOTRYCHUK, R., 2014, Ateystychna diialnist bilshovykiv sered natsionalnykh menshyn Ukrainy v 1920-ti roky [Atheistic activities of the Bolsheviks among national minorities in Ukraine in the 1920s.]. Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. 40, 101–104. [In Ukrainian].
- PRYLUTSKYI, V., 1999. Molod USSR v period utverdzhennia totalitarnoi systemy (1928–1933 rr.) [Youth in the Ukrainian SSR during the establishment of the totalitarian system (1928–1933)]. Kyiv. [In Ukrainian].
- RAFALSKA, T., 2007, Natsionalni menshyny Zhytomyrshchyny v XX stolitti: vid «korenizatsii» do «velykoho teroru». [National minorities in Zhytomyr region in the 20th century: from «indigenization» to the «Great Terror»]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 33, 88–102. [In Ukrainian].
- SINKEVYCH, Ye., 2022, Osoblyvosti natsionalnoi polityky v USSR u 1920-kh rokakh na prykladi polskoi ta nimetskoi menshyny. [Features of national policy in the Ukrainian SSR in the 1920s, as exemplified by the Polish and German minorities]. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys Halychyna. 35, 70–82. DOI:<https://doi.org/10.15330/gal.35.70-82>. [In Ukrainian].
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 413, op. 1, spr. 65. [In Ukrainian].
- Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy, f. 413, op. 1, spr. 509. [In Ukrainian].
- ZHURBA, M., POTYLCHAK, O., ZHOLOB, M., 2021, Spilka bezvirnykiv Ukrainy (druha polovyna 1920-kh rokov): stanovlennia ta struktura [The Union of Nonbelievers of Ukraine (second half of the 1920s): formation and structure]. Svit Clío. 3(2), 16–27. [In Ukrainian].
- ZHURBA, M., ZHOLOB, M., 2019, Pidnesene i zemne: relihiini hromady etnichnykh menshyn v umovakh komunistychnoho rezhymu v Ukraini (20–30-i rr. XX st.) [The sublime and the earthly: religious communities of ethnic minorities under the communist regime in Ukraine (1920s – 1930s)]. Vinnytsia: TOV «Tvory». [In Ukrainian].

**Молоде покоління національних меншин України
в об'єктиві молодіжної політики більшовицько-радянської влади
(друга половина 1920-х – початок 1930-х років)**

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена потребою розширення знань про роль і місце молодого покоління національних меншин (поляків, німців та євреїв) у процесах радянзації українського села на тлі соціально-економічних та політичних трансформацій другої чверті ХХ століття.

Мета дослідження – зосередити увагу на політиці більшовицько-радянської влади щодо молоді польської, німецької та єврейської національних меншин Волині-Житомирщини на тлі процесів радянзації волинського села в середині 1920-х – на початку 1930-х років; спираючись на розлогий джерельний матеріал, розкрити методи та способи залучення місцевої молоді нацменшин до лав КСМУ/ЛКСМУ, охарактеризувати особливості антирелігійної складової молодіжної політики більшовиків.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, об'єктивності) та спеціально-історичних методів (періодизації, порівняння, робота з архівними джерелами). В основу наукового пошуку покладено принцип історизму.

Результати. В статті розкриваються методи і способи реалізації молодіжної політики більшовицької влади стосовно представників нацменшин Волині-Житомирщини. Показано роль комуністичної партії та комсомолу у процесі перевиховання молоді. Окрему увагу звернено на антирелігійний аспект державної політики щодо молодого покоління поляків, німців та євреїв.

Висновки. В означений нами період сільська молодь національних меншин Волині-Житомирщини виступала об'єктом пильного політичного інтересу більшовицько-радянської влади. Основні засади молодіжної політики розроблялися КП(б)У, вона ж контролювала процес втілення їх у життя. Ключовою організацією, на яку покладалося завдання виховання молодого покоління, виступала ЛКСМУ. Залучення представників національних меншин до лав комсомолу від середини 1920-х років розглядалося як одне з найважливіших завдань на тлі процесів радянзації волинського села. Важливою складовою молодіжної політики була антирелігійна пропаганда. В досліджуваний період антицерковна, антирелігійна пропаганда серед представників нацменшин не мала значного успіху.

Ключові слова: радянська організація, молодь, національні меншини, більшовицька партія, село.

Galyna Starodubets, Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor of the Department of World History, Ivan Franko Zhytomyr State University.

Галина Стародубець, докторка історичних наук, професорка кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

Scopus Author ID: 57222037538WOS

ResearcherID Web of Science: M-9514-2015

Received: 06.01.2026

Advance Access Published: February, 2026